

Et lokalt syn på ørkenspredning

Sker der stadig ørkenspredning i Sahel-området i Afrika? Eller bliver regionen faktisk grønnere? Forskernes meninger er delte, afhængig af faglig baggrund og videnskabelig metode. Men måske belyses spørgsmålet mest nøjagtigt i landsbyerne blandt lokale folk.

Af Anne Mette Lykke

■ Sahel-regionen i Afrika blev for alvor kendt under to katastrofale tørker i 70'erne og 80'erne, og har siden været tæt forbundet med ørkenspredning og forestillingen om sandklitter, som ruller ind over ellers frugtbart land. Siden da er ørkenspredningsfænomenet blevet udforsket og debatteret, men også defineret på mange måder. I dag er FN's meget brede definition den mest accepterede: *ørkenspredning er landdegradering i tørre, halv-tørre og subaride områder som resultat af forskellige faktorer så som klimatiske variation og menneskelig indgriben.*

Rullende sandklitter betragtes i dag som et begrænset og lokalt problem, mens den langsomme forringelse af vegetationen grundet overgræsning til stadighed bliver beskrevet af biologer som det egentlige og vidt udbredte problem i Sahel.

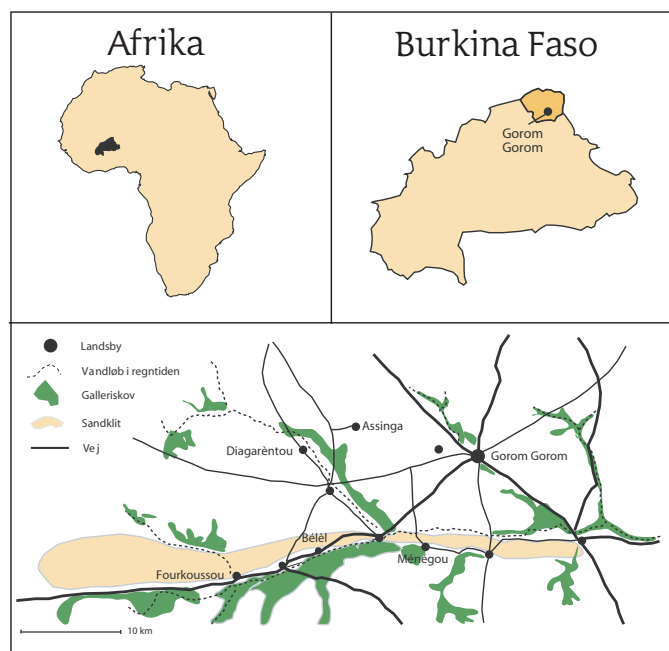
Som modreaktion mod denne ørkenspredningsteori har samfundsvidenskabelige forskere udviklet en teori, kaldet *uligevægtsteorien*. Denne teori afviser, at ørkenspredning finder sted som resultat af overgræsning,

idet Sahel-regionens økosystemer er stærkt dynamiske og så dominerede af naturlige nedbørssvingninger, at græsning er uden betydning for vegetationens tilstand. Og det konkluderes endda ud fra satellitbaserede studier, at Sahel bliver grønnere.

Igennem de sidste 10 år har uligevægtsteorien vundet stigende tilslutning blandt samfundsvidenskabelige forskere, mens naturvidenskabelige forskere anser teorien som ligeså unuanceret som forestillingen om rullende sandklitter.

Lokal viden er nøglen

Naturvidenskabelige studier viser, at der til stadighed sker en forringelse af kvaliteten af vegetationsdækket, således at nyttige træer forvinder og erstattes af mindre nyttige buske og urter, uden at der af den grund nødvendigvis sker en ørkendannelse. Men disse beskrivelser er ofte udetaljerede. Spørgsmålet er derfor, hvordan man får et mere nuanceret billede af vegetationsudviklingen i områder som Sahel, hvor der ikke foreligger dybdegående beskrivelser og forskningsresult-

Interviewundersøgelserne fandt sted i de fem navngivne landsbyer sydvest for Gorom Gorom i det nordlige Burkina Faso.

tater langt tilbage i tiden?

Det mest oplagte svar ligger i den lokale viden hos de folkeslag, der har boet i Sahel i årtusinder, og som stadig dagligt benytter sig af områdets naturressourcer.

Det kræver dog i første omgang at man sikrer sig, at de lokale artsbegreber er i overensstemmelse med de videnskabelige samt, at de lokale navne identificeres. Derudover er det nødvendigt med kon-

Fulani pige fra det nordlige Burkina Faso med traditionel dragt og smykker.

Fulani-folket

Boks 1: Fulani-folkets historie spænder fra at have været blandt de herskende folk i det forrige århundrede til at være blandt de fattigste og mest marginaliserede i dag.

Fulanierne er traditionelt nomadiske kvæghyrder, som på deres vandringer også har rejst som handelsfolk mellem forskellige etniske grupper. Fulanierne tog tidligt Islam til sig og har været kraftigt medvirkende til Islams udbredelse i Vestafrika på deres vandringer og igennem hellige krige i det 19. århundrede, hvor de også etablerede kongedømmer, som opløstes i starten af kolonitiden. I dag er der over 20 millioner fulanier spredt over Vestafrika fra Senegal til Sudan, nogle er bosatte mens andre stadig lever nomadisk eller semi-nomadisk.

De oprindelige fulanier (noble fulanier eller fulbe), som menes at stamme fra berbere eller kaukasere, kendes på deres lyse hud og fine ansigtstræk. De har på deres vandringer og igennem krige taget andre folkeslag som slaver til at udføre det hårdere arbejde. I dag består fulani-folket af en blanding af noble fulanier og frigivne slaver (rimaibe), som stadig kender deres tidligere tilhørsforhold.

De noble fulanier foretrækker at leve af deres kvæg alene, men efter to katastrofale tørker i 70'erne og 80'erne, hvor mange mistede store dele af deres kvægflokke, efterfulgt af 20 år med unormalt lav nedbør og stigende befolkningsvækst, er folk nødt til at finde andre veje til overlevelse. Overlevelsesstrategierne består ofte af en kombination af landbrug, som dog er meget lavtydende i Sahel, kvæg, som i tørtiden drives mod syd til de traditionelle landbrugsområder, geder, som er mere robuste i overgræssede områder, samt migration af enkelte familiemedlemmer til landene mod syd, især Elfenbenskysten. Den sidste løsning er dog besværliggjort af krigen i Elfenbenskysten og den stadig mindre mængde ubenyttede jordområder.

Det øgede pres på jorden i landbrugsområderne har de seneste år ført til øgede konflikter og kontroverser mellem landbrugere og nomader, hvilket har betydet, at fulanierne i dag ofte er udskældte blandt andre folkeslag.

krete og simple spørgsmål, så misforståelser mellem lokale folk og forskere så vidt muligt undgås. Fordelen er, at emnet vegetationsændringer næsten altid er et populært samtaleemne.

Vi har forsøgt at udvikle en metode til at udføre lokale

interviews, således at vi kan fremskaffe troværdige og detaljerede oplysninger om vegetations tilstand og udvikling igennem de sidste 50-80 år. Målet er, at den lokale viden skal kunne bruges som objektiv og statistisk testbar information.

Blandt fulanier i Burkina Faso

Vores interviews fandt sted blandt fulani-folket i det nordlige Burkina Faso (se boks 1). Området er typisk for Sahel med en nedbør på 400 mm om året og en regntid på 2-3 måneder, vegetationen er savanne gennembrudt af sandklitter og såkaldt galleriskov. Regionen er en af de fattigste og mindst udviklede i Burkina Faso, hvilket betyder at folk i høj grad er afhængige af de vilde planter i deres nærområde og stadig i høj grad bygger deres tilværelse på traditionelle overlevelsesstrategier i Sahels tørre og uforudsigelige klima.

Tørtiden er flaskehalsen for overlevelse i Sahel både for mennesker og dyr, og derfor er flerårige planter nøgleressourcer i Sahel – især de træer og buske, som producerer frugter og grønt løv i tørtiden. Vores undersøgelser fokuserer derfor på træer og buske, og da området er relativt artsfattigt har det været muligt at arbejde med næsten alle (56) af de godt 60 arter af træer og buske, som findes i området.

Interviewene var strengt strukturerede og omfattede 100 personer, som uafhængigt af hinanden blev stillet de samme spørgsmål om udnyttelse og ændringer af hver af 56 arter (se boks 2 og 3).

Træer og buske til mange formål

Interviewene viste, at fulani-folket har en særdeles stor viden om de vilde planter i deres omgivelser, da stort set alle 56 arter var kendt af 99-100% af de adspurgte. Vores interviews viste, at folk i området benytter en bred ressourcebase af langt flere arter til flere formål end generelt beskrevet.

Det viste sig, at næsten alle arter er højt værdsatte til flere formål: Stort set alle spiselige arter er betragtet som meget nyttige, selv harpiksen fra *Acacia*-arter spises af hyrder, som driver kvæget i bushen. Til medicinsk brug er alle arter på nær en enkelt betragtet som meget nyttige. Til brænde er alle arter betragtet som meget nyt-

tige, på nær de få, som er behæftet med traditionelle tabuer. Og endelig er alle arter meget nyttige til foder.

Hvad angår foder udtrykte folk, at dyrene foretrækker bestemte arter, men alle arter er særdeles nyttige, idet en art, der ellers ikke er blandt de mest foretrukne, kan være afgørende for overlevelse på bestemte tider af året og på bestemte lokaliteter – mangfoldighed er således et vigtigt middel til at sikre husdyrenes overlevelse i Sahels klimatiske variable og uforudsigelige miljø. Generelt blev mange arter, som ikke betragtes som særlig nyttige i de sydligere mere frugtbare områder i Burkina Faso, betragtet som særdeles nyttige i Sahel, hvor ressourcerne er stærkt begrænsede.

De adspurgte folk ønsker alle arter af træer og buske bevaret i området; »hver art har sin nytte« som de siger, og dette udsagn er tydeligvis også understøttet af svarende på de strukturerede interviews.

Vegetationsudvikling

Folk beskriver en drastisk ændring i vegetationen – ikke i billeder af rullende sandklitter, men som en ændring af vegetationens sammensætning og i form af færre træer i visse områder, især i galleriskoven. Dette kan bekræftes af de tidligste luftfotos fra 1950'erne. Observationerne fra satellitbilleder, som viser, at det bliver grønnere i Sahel, stemmer ikke overens med lokal viden – men det kan måske forklares ved, at invasive arter bliver mere hyppige, når trædækket reduceres.

At træerne i dag står mindre tæt betyder, at næsten alle arter er i tilbagegang – nogle mere end andre. En meget stor overensstemmelse mellem de 100 adspurgtes udsagn viser, at folk med stor sikkerhed er i stand til at vurdere hyppigheden og ændringer af hver enkelt art. Der er nogle forskelle mellem udsagnene fra de forskellige landsbyer, hvilket ofte kan forklares ud fra forskelle i befolknings- og dermed husdyrpresset. Landsbyerne tæt på storbyen i området, Gorom Gorom, ople-

Typisk vegetation i Sahel-regionen; store flade strækninger med savannevegetation domineret af Akacia-træer (i baggrunden), næsten bare sandklitter og tætbevoksede lavninger, kaldet galleriskov.

ver større ændringer end de mere afsidesliggende landsbyer.

En sammenligning af resultaterne fra de strukturerede interviews med resultater fra vegetationsundersøgelser viser, at folks vurderinger af arter i tilbagegang stemmer godt overens med resultater af vegetationsundersøgelser. Hvis vegetationsundersøgelser f.eks. har vist, at der er nogen mangel på unge individer hos en given art, beskriver de lokale folk oftest denne art som i svag tilbagegang. Og hvis adskillige vegetationsundersøgelser har vist, at en art er i tilbagegang, beskriver de lokale oftest en sådan art som i moderat tilbagegang.

De strukturerede interviews giver endvidere meget vigtig information om en del arter, som er i drastisk tilbagegang. Disse arter er nemlig så sjældne, at de kun undtagelsesvis bliver indsamlet i vegetationsundersøgelser, og derfor ofte glemt.

Lokal viden er en nyttig, men ofte uudnyttet kilde til detaljeret information om økosystemers sammensætning og dynamik, som kan supplere vegetationsundersøgelser og endda give meget af den samme informa-

Ethno-økologisk metode (boks 2)

I vores første undersøgelser af vegetationsudviklingen i Sahel-området kombinerede vi vegetationsanalyser og luftfototolkninger med interviews af lokale folk. I disse interviews bad vi grupper af lokale folk liste de mest nyttige arter af træer og buske til forskellige formål, samt hvilke der er mest hyppige, og hvilke der er mest i tilbagegang. Disse undersøgelser viste klart, at der er sket en drastisk vegetationsændring siden 1950'erne, og at folk er bekymrede over tilbagegangen af mange nyttige arter.

Fra disse undersøgelser blev det også klart, at der er ulemper ved disse ofte benyttede metoder. Biologiske feltundersøgelser giver god information om hyppige arter, men dårligere information om sjældne arter og slet ingen information om forsvundne arter, som jo netop er af stor interesse, når der er tale om vegetationsændringer. Luftfototolkninger er relativt unøjagtige, idet det er svært at skelne enkelte træer fra hinanden og umuligt at genkende arterne og se små træer. Endelig er der en tendens til, at interviews, hvor folk selv nævner de arter de kommer til at tænke på først, fokuserer på arter, der

Lokale folk forespørges enkeltvis; på ca. to timer arbejder intervieweren sig igennem 12 spørgsmål om hver enkelt af 56 plantearter.

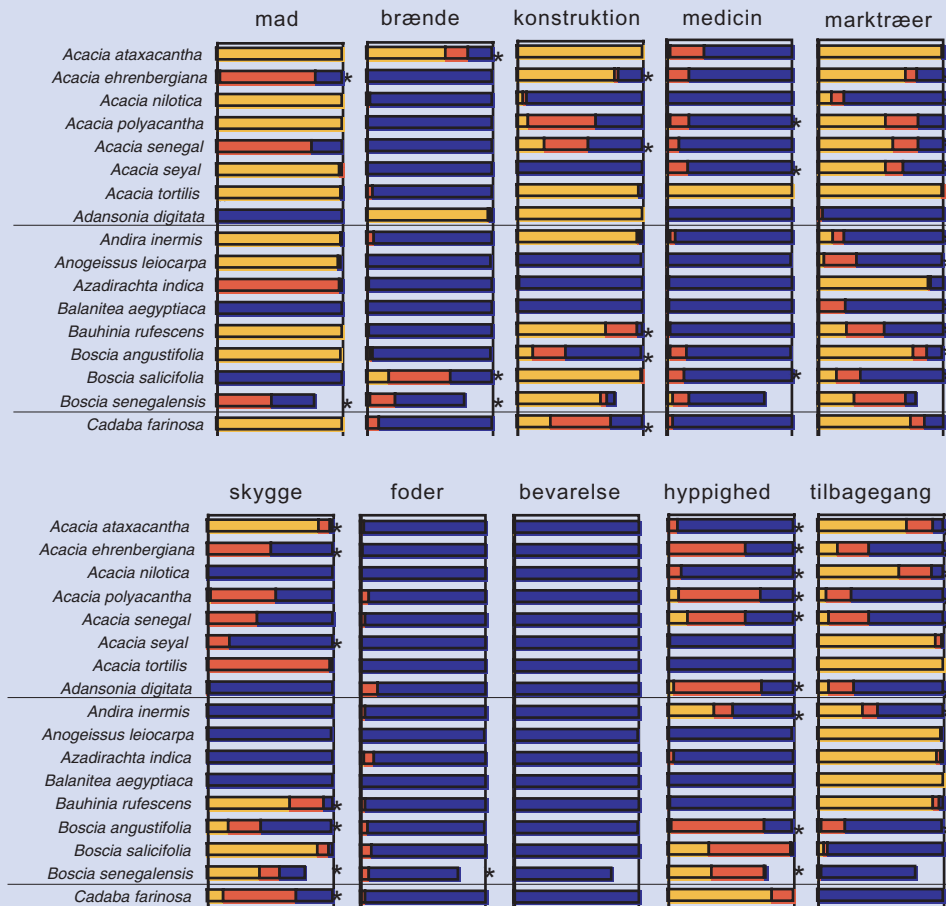
er hyppige, iøjnefaldende, let tilgængelige eller sæsonbetonede arter, hvorimod de sjældne, mindre iøjnefaldende og svært tilgængelige arter glemmes.

For at undgå de ovennævnte problemer har vi udviklet en metode med strengt strukturerede interviews, hvor 100 lokale folk bliver spurgt individuelt om værdien af hver enkelt art. De adspurgte bliver bedt om at give hver art en værdi mellem 1 og 3, svarende til ikke nyttig, moderat nyttig og meget nyttig for

hver af 7 brugskategorier: mad, brænde, konstruktion, medicin, marktræ, skygge og foder. Derudover bliver de spurgt, om arten er værd at bevare i området (ja/nej), om dens hyppighed (sjælden/mellem/hyppig), og om der er tilbagegang i antallet (ikke/lidt/mellem/meget).

Den strengt strukturerede interviewmetode gør det muligt at teste for konsistens i besvarelserne og for forskelle mellem forskellige befolkningsgrupper.

Værdisætning af arter

Boks 3: Eksempler på værdisætning af 56 arter igennem interviews med 100 lokale folk; x-aksen giver antallet af adspurgte fra 0-100. Gul, rød og blå angiver henholdsvis "ikke værdifuld", "moderat værdifuld" og "meget værdifuld". I kategorien "hyppighed" angiver gul, rød og blå henholdsvis "sjældent", "mellem" og "hyppig". I kategorien "tilbagegang" angiver gul, rød og blå henholdsvis "lille", "mellem" og "stor". * indikerer signifikante forskelle i svarene mellem de 5 landsbyer.

tion både hurtigere og billigere. Og endelig er lokal viden vigtig for at forstå, om de tolkninger, som udledes fra satellitbilleder, stemmer overens med den virkelighed, de lokale folk oplever.

Forvaltning af græsningsområder

Forvaltningen af græsningsområder i Sahel har ofte fokuset på urter og græsser, mens de mere permanente ressourcer, træer og buske, er blevet overset. Men netop træer og buske er af stor vigtighed under den 9-10 måneder lange tørstid og samtidig er mange af de nyttige arter i tilba-

gegang. Tilsammen understreger dette, at man bør prioritere træer og buske i forvaltningen af Sahels såkaldte græsningsområder, som jo ikke kun bruges til græsning. Eftersom de fleste arter er i tilbagegang må forvaltningen fokusere på ændrede græsningsmetoder og genopretning af hele økosystemet i stedet for på individuelle plantearter.

Traditionelt har der ikke været brug for aktiv forvaltning af træer og buske i Sahel-regionen, fordi befolkningen har været nomader, og dette har sikret vegetationen en restitutionsfase imellem udnyttelsesperi-

oderne. Nomadernes vandringsystem fungerede fint så længe folk og dyr var få og mobile, men det intensiverede og konstante pres på naturressourcerne i dag kræver nye måder at forvalte naturressourcerne på.

Træplantning og aktiv beskyttelse af træer er imidlertid ikke en del af fulaniernes tradition og kunnen. Til gengæld kan deres store viden om de økologiske forhold og vegetationsdynamikken vise sig afgørende i bestræbelserne på at ændre udnyttelsen af naturressourcerne i en kulturel og økologisk bæredygtig retning. ■

Om forfatteren

Anne Mette Lykke er lektor ved Afd. for Systematisk Botanik, Biologisk Institut, Aarhus Universitet
e-mail: lykke@biology.au.dk

Undersøgelserne er finansieret af Danida igennem projekterne SEREIN (Sahel-Sudan Environmental Research Programme) og ENRECA (Enhancement of Research Capacity in Senegal and Burkina Faso). ENRECA projektet har siden 1991 udført en stor mængde vegetationsundersøgelser og etableret permanente prøvefelter for at skaffe detaljeret information om sammensætningen og dynamikken af vegetationen i Vestafrika.

Videre læsning

Lykke AM, Kristensen MK, Ganaba S. 2004. Valuation of local use and dynamics of 56 woody species in the Sahel based on 100 ethnobotanical interviews. *Biodiversity and Conservation* 13(10):1963-1992.